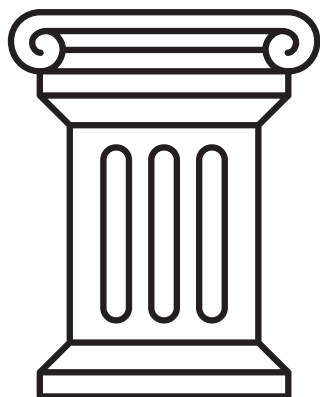

Džulija Enas

ANTIČKA FILOZOFIJA

SAŽETI PRIRUČNIK

Prevela
Jelena Kosovac

■ Laguna ■

Naslov originala

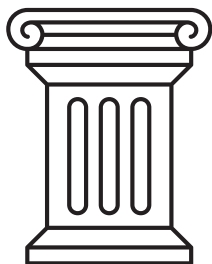
Julia Annas

ANCIENT PHILOSOPHY

A Very Short Introduction

Ancient Philosophy: A Very Short Introduction by Julia Annas was originally published in English in 2000. This translation is published by arrangement with Oxford University Press. IP Laguna is solely responsible for this translation from the original work and Oxford University Press shall have no liability for any errors, omissions or inaccuracies or ambiguities in such translation or for any losses caused by reliance thereon.

Translation copyright © 2019 za srpsko izdanje, LAGUNA

ANTIČKA FILOZOFIJA

SAŽETI PRIRUČNIK

Predgovor

Ideja o pisanju *sažetog* priručnika, uvoda u antičku filozofiju, privlači me i kopka već duže vreme. Želim da zahvalim Šeli Koks za ohrabrenje i komentare koje mi je dala, kao i Kristoferu Džilu, Lori Oven, Dejvidu Ovenu i lektoru u *Oxford University Pressu*. Takođe, zahvalna sam Sindi Holder za pomoć u sređivanju materijala i sastavljanju Indeksa. Suvišno je reći da sam za sve nedostatke ja odgovorna.

Ovu knjigu posvećujem uspomeni na moju dragu prijateljicu Džin Hempton. Nadam se da bi uživala čitajući ovaj priručnik.

Sadržaj

Spisak ilustracija	11
Uvod.	13
1. Ljudi i životinje: razumeti sebe	19
2. Zašto čitamo Platonovu <i>Državu</i> ?	41
3. Srećan život, antički i moderni.	65
4. Razum, znanje i skepticizam	91
5. Logika i stvarnost	119
6. Kad je sve počelo (i šta je to uopšte?)	147
Hronologija.	172
Dodatna literatura	175
Napomene	179

Spisak ilustracija

- 1 *Medeja*, Ežen Delakroa, 1838. 35
Musée des Beaux-Arts, Lille.
Photo: AKG London
- 2 *Medeja*, Frederik Sendiz, 1886 –1888. 37
Birmingham Museum and
Art Gallery/Bridgeman Art Library
- 3 Deo papirusa spisa
O besu epikurejca Filodema 46–47
National Library, Naples.
Photo: Professor Knut Kleve, University of Oslo
- 4 *Herkulov izbor*, Paolo de Mateis, 1712. 70–71
Ashmolean Museum, Oxford
- 5 Sokrat, Britanski muzej 99
© British Museum
- 6 Aristotel 144
Kunsthistorisches Museum, Vienna.
Photo: AKG London

- 7 Mozaik na kome je prikazan Anaksimandar . 151
Landesmuseum, Trier, Germany
- 8 Filozofi diskutuju 163
National Museum of Archaeology, Naples.
Photo: AKG London/Erich Lessing
- 9 Filozof pored figure koja se moli 167
Santa Maria Antiqua, Rome,
Photo: Hirmer Verlag GmbH

Uvod

Sažeti priručnik ima skromne ciljeve. No, to je ujedno i prilika da se čitalac neposredno uputi u datu temu i odmah bude uveden u ono najbitnije u vezi s njom. U knjizi sam nastojala da čitaoca uključim u razmatranje antičke filozofije onako kako je to važno pristupajući joj, kao tradiciji diskutovanja i bavljenja filozofijom, kao razgovoru za koji se nadam da će biti nastavljen i kad čitalac bude pročitao knjigu.

Budući da sam se usmerila na važne odlike antičke filozofije koje mnogo otkrivaju o njoj, nisam pokušavala da izložim standardni hronološki pregled ove tradicije. Ne samo zato što je reč o *sasvim* kratkoj knjizi, pa bi otud to bila loša ideja (jer je antička tradicija toliko bogata da ne bi stala u sažet prikaz) već i zato što ima dovoljno knjiga koje će početniku pomoći da produbi svoje zanimanje za ovu filozofiju. Spisak naveden u *Dodatnoj literaturi* ukazuje na korisne knjige od kojih se može početi; početnici nikada nisu imali na raspolaganju toliko rečnika, enciklopedija, prevoda i priručnika koliko u današnje vreme.

Počinjem time što u Prvom poglavlju („Ljudi i životinje: razumeti sebe“) čitaocima predstavljam jedan od problema u antičkoj filozofiji, a to je razumevanje sukoba razuma i osećanja unutar nas samih. Taj problem savremeni čitalac odmah može da prepozna i upusti se u njegovo razmatranje bez mnogo pret hodnog znanja o poreklu teorija u kojima je obrađen. Nadam se da ću razjasniti presudno mesto argumentacije za antičku filozofiju, kao i značaj praktičnog bavljenja problemima važnim za naš život. U Drugom poglavlju („Zašto čitamo Platonovu *Državu*?“), nasuprot tome, usredsređujem se na činioce koji nas udaljavaju od antičkih filozofskih pisaca. Jedan je stvarna vremenska udaljenost i činjenica da su mnogi dokazi izgubljeni. Drugi je uticaj raznih faktora, kojih moramo biti svesni, jer je zbog njih naše bavljenje spisima tog vremena selektivno i promenljivo, tako da se tekstovi poput Platonove *Države* tumače sasvim drugačije u različitim razdobljima. Moramo imati na umu i bliskost i udaljenost. U Trećem i Četvrtom poglavlju („Srećan život, antički i moderni“ i „Razum, znanje i skepticizam“) pokazujem kako možemo da razumemo i bavimo se raznim stanovištima o etici i o saznanju iz antičkog razdoblja – kako možemo da se bavimo grčkim misliocima tako da ih u isti mah uvažavamo i kritički preispitujemo, da se ne slažemo s njima, ali istovremeno da učimo od njih. U Petom poglavlju („Logika i stvarnost“) razmatra se ostatak nastavnog programa antičke filozofije usmeravanjem na jednu određenu metafizičku debatu, naime, na to

da li postoje svrhe u prirodi ili ne, a ako postoje – koje su to svrhe? U Šestom poglavlju („Kad je sve počelo i šta je to uopšte?“) postavlja se pitanje šta ujedinjuje antičku filozofsku tradiciju, ako je uopšte išta ujedinjuje. Bolje je to pitanje postaviti na kraju nego na početku prikaza ove tradicije pošto se nadam da će se čitalac saglasiti da su glavni vidovi razmatranja proistekli iz prethodnih poglavlja. (Ako se i ne saglasi, nadam se da će to biti u duhu rasprava koje su u tim poglavljima obrađene.)

Međutim, ako je ova tema zaista nova za vas, onda bi vam mogao značiti i kratak istorijski pregled tradicije koji vam je predstavljen u sažetom obliku, a o njemu govorim već u sledećem pasusu. Takođe je priložena hronologija, gde je dat vremenski okvir perioda u kome su živele najznačajnije ličnosti antičke filozofije. Nisu svi mogli da budu obrađeni na odgovarajući način u ovoj knjizi, mada većina jeste u glavnom i u uokvirenim delovima teksta.

Uvreženo je mišljenje da antička filozofija počinje u šestom veku stare ere, u grčkim gradovima na obalama Male Azije. Veliki broj filozofa obično je objedinjen pod imenom „predsokratovci“, a njihova filozofska delatnost vezuje se za šesti i peti vek stare ere. Tales, Anaksimandar i Anaksimenes su prvi kosmolozi jer su dali ambiciozna objašnjenja sveta kao celine. Pitagora započinje tradiciju u kojoj se ističu misticizam i autoritet. Heraklit piše aforizme nadaleko poznate kao teško razumljive, a Ksenofan se bavi znanjem i njegovim temeljima.

Parmenid i Zenon su se proslavili dokazima koji očito ne mogu biti pobijeni, ali dovode do zaključaka koje nije moguće prihvatiti. Ovi dokazi izazvali su preokret u filozofskim objašnjenjima sveta, a reakcije se mogu pronaći u kosmologijama Anaksagore, Empedokla i atomista Leukipa i Demokrita.

U drugoj polovini petog veka stare ere, intelektualci nazvani sofisti razvili su neke filozofske veštine, pre svega argumentisanja, kao i filozofska interesovanja, naročito u oblasti etike i društva. Najpoznatiji su Protagora, Hipija, Gorgija i Prodik.

Neki od ovih mislilaca nisu u strogom smislu *pred-sokratovci* jer se period u kome su živeli preklapa sa Sokratovim životom, ali se načelno smatra da pojava Sokrata predstavlja prekretnicu u antičkoj filozofiji. Iako nije ništa napisao, izvršio je ogroman uticaj na brojne sledbenike u koje se ubrajaju Aristip, osnivač hedonizma (stanovišta po kome naš cilj treba da bude uživanje) i Antisten (osnivač kinizma), koji je smatrao da naše potrebe treba svesti na minimum. Zbog isticanja značaja ispitivanja i argumentacije, Sokrat je za stari svet postao najvažnija simbolička figura Filozofa.

Najpoznatiji Sokratov sledbenik i najpoznatiji filozof tog perioda bio je Platon, koji je napisao brojne filozofske dijaloge čuvane po književnoj vrednosti. Platon je osnivač prve filozofske škole, a on i njegov najpoznatiji učenik Aristotel dominirali su filozofijom u četvrtom veku stare ere. Obojica su za sobom ostavila obimne radove – Platon potpuno dovršene, a Aristotel u obliku predavanja i beležaka o istraživanjima.

„Helenističko“ razdoblje (tradicionalno se smatra da traje od 323. godine stare ere, smrti Aleksandra Velikog, do raspada Rimske republike krajem prvog veka stare ere) obeleženo je pojavom dve nove filozofske škole, Epikurove i stoičke, kao i filozofskim pokretima koji nisu bili institucionalizovani u vidu škola, poput učenja kinika, te učenja Pirona, prvog skeptika. U ovom razdoblju, u Platonovoj školi se praktikovao određeni oblik skepticizma, a nekoliko škola mešovitog karaktera (hibridnih) pokušalo je da objedini saznanja i učenja različitih škola.

Od prvog veka stare do drugog veka nove ere, razdoblja ranog Rimskog carstva, ove škole su i dalje radile i filozofija je cvetala. Nije se pojavila nijedna značajna nova škola, ali je bilo obnovljeno zanimanje za Pitagoru, kao i za izučavanje Platonovih ideja, na pozitivan i sistematičan način.

U poznom razdoblju antičke filozofije, u drugom i trećem veku nove ere, pojavljuje se originalna nova škola. Reč je o Plotinovoj školi čije je učenje nazvano neoplatonizmom, a u kojoj se oživljavaju neke od Platonovih ideja. S hrišćanstvom, koje postaje zvanična religija Rimskog carstva, koje se deli na Istočno i Zapadno, preovlađujući pogled na svet postaje platonizam, pa upravo ova tradicija vrši najveći uticaj na hrišćanstvo. Prvi najznačajniji zapadnohrišćanski mislilac Avgustin piše pod uticajem platonizma, ali je već bio izgubio dodir s najznačajnijim tradicijama antičke filozofske misli.

Prvo poglavlje

Ljudi i životinje: razumeti sebe

Medejina osveta

Medeja, kći kolhidskog kralja, izdala je svoju zemlju i porodicu zbog ljubavi prema Jasonu, vođi pohoda Argonauta u Kolhidu, koji ju je odveo u Grčku. Tada ih je snašla teška osudica i Jason, kako bi popravio svoj položaj, napušta Medeju i svoja dva sina da bi se oženio ćerkom korinskog kralja. On ne razume dubinu Medejinog gneva; njena žrtva i odanost malo šta mu znače. Medeja shvata da postoji samo jedan način da Jasonu stavi do znanja šta je učinio i kakvu je obavezu odbacio. Jedini način da ga povredi koliko i on nju jeste da ubije njihove sinove i tako ga liši oba potomka i opustoši mu život. Ali može li to da učini? To su i njena deca.

U čuvenoj Euripidovoj tragediji, izvedenoj u Atini u petom veku stare ere, Medeja je rešila da ubije svoje sinove, ali se predomislila kad ih je videla. No, dok ih šalje na put, ipak se priprema da to počini, izgovarajući reči koje će postati čuvene:

*Već vidim kakva mislim zla da učinim,
al' strast je pobednik nad mojim razborom,
a strast je ljudima izvor jada najvećih!*

Ona prepoznaje da se u njoj odvijaju dva procesa: njene namere i njena strast (*timos*). Takođe je svesna da je njena strast, gnev, „pobednik“, da upravlja name-rama koje je racionalno odlučila da sprovede u delo.

Šta se tu dešava? Možda mislimo da se ne dešava ništa čime bi filozof morao da se bavi; naprosto postoji nešto što se zbiva svakodnevno, premda obično ne na tako zapanjujući način. Mislim da je za mene bolje da učinim A nego B, ali ljutnja, ili neko drugo osećanje, nagoni me da umesto toga učinim B.

Međutim kako mi razumemo šta je to što se događa? Kako mogu istinski da mislim da je A ono bolje što treba uraditi ako naposljetku ipak uradim B? Kako može gnev, ili bilo koja druga emocija ili osećanje, nekoga da nagna da postupi protivno onome što je promišljeno rešio da učini? Sve dok ne raspolažemo nekim sistematskim načinom da to razumemo, i mi i naše postupanje misteriozni su nama samima. Mnogi ljudi, razume se, ostaju na tome; njima su izvori njihovih postupaka i obrasci ponašanja neprozirni. Međutim, društvo u kome je Euripidova tragedija nastala i postala klasično delo negovalo je određenu vrstu razmišljanja, koje nazivamo filozofskim. U takvoj vrsti reflektivnog, ispitivačkog razmišljanja, situacija u kojoj je Medeja smatra se pozivom na objašnjenje i

razumevanje u smislu koji tadašnje društvo, a tako i mi danas, smesta prepoznajemo kao filozofsko.

Kao što je već naznačeno, pitanje o tome šta antičku filozofiju i njene metode čini osobenim, ako ih uopšte išta čini takvim, iskristalisaće se do kraja knjige. Ovde ćemo se usmeriti na problem koji nam omogućuje da razumemo šta su tada filozofi radili.

Stoici: duša kao jedinstvo

Postoje li zaista dva zasebna dela duše koji se bore u Medeji – njene namere i njen mahnit gnev? Kako su oni povezani s Medejom, tako lucidno svesnom onoga što se događa? Jedna škola antičkih filozofa, stoička, obrazovala je osobeno stanovište o Medeji u sklopu svoje etike i psihologije. Stoici smatraju da ideja o postojanju dve uistinu zasebne sile ili motiva koji deluju u Medeji jeste iluzija. Ono što je bitno u ovoj situaciji uvek je sama *Medeja*, osoba, i pogrešno je razmišljati u smislu njenih različitih delova. Najzad, ona je sasvim jasna u vezi s tim kako se njeno razmišljanje odvija. Prvo odlučuje da uradi jedno, a zatim da uradi nešto drugo – ali i jedno i drugo jesu *njene* rešenosti, odluke do kojih dolazi kao posledice davanja značaja ozlojeđenosti s jedne, ili ljubavi, s druge strane.

Medeja, kao celovito, jedinstveno biće, menja mišljenje čas u jednom, čas u drugom pravcu. Kako onda može da dospe do promišljenog suda o tome šta da čini, a zatim da postupi na osnovu gneva koji je

Stoicizam je filozofska škola koja je ime dobila po *stoa poikile*, ili oslikanom tremu, nadsvođenom zdanju s kolonadama u Atini gde su predavali prvi učitelji ove škole. Školu je osnovao Zenon iz Kitijuma, koji je u Atinu došao oko 313. godine stare ere. Posle Zenona, najuticajniji stoik na čelu škole bio je Hrisip iz Solija (oko 280–208. g. p. n. e.), koji je opširno pisao o svim filozofskim temama i postavio temelj onoga što se smatra stoičkim učenjem.

Stoicizam je sebe često prikazivao, naročito na početku, namerno mračnim tonovima, ističući učenja koja su toliko udaljena od zdravog razuma da su delovala paradoksalno. Međutim, stoicizam kao filozofija je holistički – što znači da se delovi ovog učenja mogu razvijati zasebno, ali ih treba razumeti u međusobnoj povezanosti. Tako stoički „paradoksi“ postaju sve razumljiviji i uverljiviji kad se procenjuju u odnosu na osnove stoičkih argumenata i povezanih ideja. Otud ima mnogo načina podučavanja stoicizma; od čega ćete početi zavisi od nivoa zanimanja i znanja publike. Epiktet, pozni stoik (oko 50–130), podučavao je tako što je direktno govorio o onome što je njegove slušaoce zanimalo u vezi s etičkim i društvenim pitanjima, a beleške njegovih predavanja korišćene su i u kasnijim razdobljima kao jasan i slikovit uvod u stoičku misao. Univerzalni aspekt stoicizma pokazuje činjenica da je Epiktet, bivši rob, uticao na razmišljanja o stoicizmu rimskog imperatora Marka Aurelija (121–180).

snažniji od tog prosuđivanja? Ono što se dešava, smatraju stoici, jeste da Medeja, pošto je obuzeta emocijama, sledi razloge koji su u skladu s takvim emotivnim

stanjem: ona traži osvetu zato što gnevni ljudi tako razmišljaju. Ali nema stvarne podele unutar Medejinog sopstva. Ona kao celovito biće oscilira između različitih odluka; nema nikakve unutrašnje borbe delova nje same. Ona je poput trkača, što je inače primer koji Hrisip navodi da bi objasnio emocije, trkača koji prebrzo trči da bi mogao da se zaustavi, te stoga *kao celina* nema moć nad sobom. Samim tim, kad kaže da je „strast pobednik nad njenim razborom“, ono što misli jeste da njenim namerama upravlja gnev. Ona rasuđuje, ali njenim rasuđivanjem zavladao je gnev i on ostvaruje svoje ciljeve. Gnevna osoba ne prestaje da rasuđuje – ona ne postupa slepo – već se njeno rasuđivanje nalazi u službi gneva.

Stoici smatraju da ne postoji nikakva razdeljenost čovekove duše i da je ona u celosti racionalna. (Pod dušom podrazumevaju ono što čini da ljudi žive na način svojstven ljudskom biću.) Emocije nisu slepe, neracionalne sile koje mogu da nadjačaju racionalnu odluku; one su same po sebi vrsta razloga na osnovu kojeg osoba rešava da postupi. „Ona misli da je preče od toga da sačuva svoju decu upravo to da udovolji svom gnevu i osveti se mužu“, kaže Epiktet, pozni stoik. Slep i bes nije mogao da dovede Medeju do pažljivo planirane osvete, s punom svešću o tome šta čini.

Ali, kažemo mi, Medeja nikako nije mogla da postupi drugačije; bila je preplavljena strašću, tako da sigurno nije imala nikakvog pravog izbora. Ne, kaže Epiktet; ona je mislila da nema nikakvog istinskog izbora, ali to je bilo pogrešno. Mogla je da se prilagodi svom gubitku,

Platon iz Atine (427–347. g. p. n. e.) je najpoznatiji antički filozof, između ostalog i zato što je bio veliki pisac koji nije pisao isključivo filozofske rasprave već brojne, formalno dovršene dijaloge, od kojih su mnogi zanimljivo štivo čak i za one koji nisu filozofi. Takva forma pisanja nije samo zarad književnog dejstva; dijaloški oblik zvanično distancira Platona od bilo čijih stavova izloženih u određenom dijalogu, što nagoni čitaoca da razmišlja o stanovištima o kojima se diskutuje i o tome šta iz njih proishodi, a ne da naprosto prihvata rečeno na osnovu Platonovog autoriteta.

Platonove ideje su originalne, odvažne i odnose se na mnoge teme. U antičko doba bio je isto toliko uticajan zbog oblika svog filozofskog delovanja koliko i zbog sadržaja svoje filozofije. Postojale su dve značajne tradicije platonizma. Prva je skeptička Akademija, Platonova škola – trajala je nekoliko stotina godina sve dok nije prestala s radom u prvom veku stare ere – koja je svojim zadatkom smatrala iznošenje argumenata protiv stavova drugih ne oslanjajući se na sopstvene stavove. Drugu čine pozni platonisti, čiji rad počinje od prvog veka stare ere, koji se bave sistematskim proučavanjem Platonovih filozofskih ideja, podučavanjem tih ideja i njihovim razvijanjem. Odnos ove potonje tradicije, koja se na pozitivniji način bavi znanjem, prema ranijoj, negativnije usmerenoj tradiciji, menjao se i često se sukobljavao s njom.

koliko god to bilo teško. „Prestani da želiš svog muža i ništa što želiš neće izostati“, kaže on. Odgovorani sam za sve što činim; uvek postoji nešto drugo što sam mogao

Džulija Enas

ANTIČKA FILOZOFIJA

Sažeti priručnik

Za izdavača

Dejan Papić

Urednik

Srđan Krstić

Lektura i korektura

Vladimir Stokić, Saša Novaković, Dragoslav Basta

Slog i prelom

Saša Dimitrijević

Dizajn korica

Snena Karić

Tiraž

1500

Beograd 2019.

Štampa i povez

Margo-art, Beograd

Izdavač

LAGUNA, Beograd, Resavska 33

Klub čitalaca: 011/3341-711

www.laguna.rs

e-mail: info@laguna.rs

CIP – Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

1(38)

101

ЕНАС, Џулија, 1946-

Antička filozofija : sažeti priručnik / Džulija Enas ; prevela Jelena
Kosovac. - Beograd : Laguna, 2019 (Beograd : Margo-art). - 183 str. :
ilustr. ; 20 cm

Prevod dela: Ancient Philosophy / Julia Annas. - Tiraž 1.500. -
Hronologija: str. 173-174. - Bibliografija: str. 175-177. - Napomene: str.
179-183.

ISBN 978-86-521-3167-9

a) Грчка филозофија, античка б) Филозофија

COBISS.SR-ID 273629196